

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Громовенка Костянтина Вікторовича
«Міжнародно-правові стандарти у сфері вищої освіти»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.11. – міжнародне право

Актуальність обраної теми. Освіта є однією з найдавніших суспільних інституцій, завдяки якій людство передає свої знання, навички та уміння до наступних поколінь. З давніх давен, держави вбачають у якості неодмінної складової свого успіху якісну освіту, особливо цінуючи високоосвічене населення, що яскраво засвідчує латинський вираз “*Patriae decori civibus educandis*” (укр. “Освічені громадяни – гордість Батьківщини”).

Сучасна освіта – це не тільки спосіб передачі знань у якісь конкретній сфері, це ще й спосіб формування цінностей, виховання наступних поколінь. Тому від якісної освіти, передусім вищої, залежить не тільки сталість суспільного розвитку, вона ще й є способом запобігання будь-яким негативним тенденціям як у межах окремої держави, так і міжнародної спільноти у цілому.

Обрана тема дисертаційного дослідження є досить актуальною для України, особливо в контексті імплементації в національне законодавство України міжнародно-правових стандартів з питань вищої освіти, а також забезпечення права на вищу освіту особам, які перебувають на тимчасово не підконтрольних територіях України.

Відтак, актуальність теми, обраної Громовенком Костянтином Вікторовичем для дисертаційного дослідження, її теоретичне і практичне значення, як і своєчасність звернення до аналізу міжнародно-правових стандартів у сфері вищої освіти не викликає сумніву.

Тема безпосередньо пов'язана з державними та галузевими науковими програмами, пріоритетними напрямками розвитку юридичної науки. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Міжнародного гуманітарного університету, зокрема в рамках комплексної теми «Україна і світ у контексті становлення і розвитку соціогуманітарної сфери» на 2010–2016 роки. Дисертаційне дослідження було підготовлене на розвиток приписів Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України № 501/2015 від 25 серпня 2015 року, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схваленої Указом Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 року, а також із урахуванням Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 року, затвердженого 19 грудня 2019 року.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна. Дисертація містить раніше не захищені наукові положення, науково обґрунтовані теоретичні результати, які свідчать про особистий внесок здобувача в науку. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність підтверджуються використанням широкого спектру методів наукового пізнання та здійсненням автором аналізу достатньої кількості джерел (список використаної літератури налічує 409 найменувань). У дисертаційному дослідженні проаналізована спеціальна наукова література та укладені з питань вищої освіти міжнародні багатосторонні та двосторонні, зокрема міжурядові й міжвідомчі, угоди і програми, а також схвалені з питань вищої освіти резолютивні акти та спеціалізовані дослідження міжнародних організацій, рішення та висновки міжнародних судових та адміністративних інституцій, міжуніверситетські договори та акти законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням міжнародно-

правових стандартів у сфері вищої освіти.

Перед дисертантом постали такі завдання: 1) визначити еволюцію відображення категорії освіти в міжнародному праві із стародавніх часів; 2) встановити підґрунтя для виникнення сучасних міжнародних стандартів вищої освіти в історичних багатосторонніх і двосторонніх міжнародних угодах; 3) окреслити феномен вищої освіти в універсальному міжнародному правопорядку, зокрема в рамках діяльності міжнародних освітніх закладів; 4) визначити взаємозв'язок вищої освіти та універсальних міжнародно-правових джерел прав людини; 5) розкрити процес становлення сучасних міжнародних стандартів міждержавної співпраці у сфері вищої освіти; 6) встановити особливості правового відображення вищої освіти в практиці Ради Європи, Організації безпеки та співробітництва в Європі та Європейського Союзу; 7) з'ясувати форми відображення питань вищої освіти у двосторонніх договорах України, зокрема міжурядових та міжвідомчих, та в міжнародних програмах за участю України; 8) визначити специфіку угод, що укладаються закладами вищої освіти із закордонними партнерами; 9) окреслити особливості імплементації міжнародних стандартів вищої освіти в законодавство України; 10) розкрити специфіку відображення міжнародних стандартів вищої освіти в Україні в умовах міждержавного конфлікту.

Автором *уперше* запропоновано концептуальний підхід до визначення міжнародно-правових стандартів у сфері вищої освіти, що становлять систему міжнародно-правових принципів та норм, які визначають механізми забезпечення та захисту права на вищу освіту, містять вимоги до розбудови національних систем вищої освіти та до діяльності установ вищої освіти, встановлюють форми взаємодії міжнародних організацій та держав з питань освіти, забезпечують можливість міжнародної співпраці закладів вищої освіти; доведено виникнення підґрунтя для міжнародних стандартів у сфері вищої освіти в рамках міждержавних угод XIX – XX ст., укладених за

підсумками колоніальних війн, у договорах національних держав Європи, сформованих за підсумками Першої світової війни, та в конкордатах, укладених окремими державами зі Святим Престолом у першій половині XX ст.; здійснено аналіз впливу діяльності універсальних міжнародних організацій на відповідні міжнародні стандарти вищої освіти, що знайшло своє втілення в діяльності університетів з особливим міжнародно-правовим статусом, таких як Університет Об'єднаних Націй, Університет миру, Світовий морський університет, Міжнародний інститут морського права та інші; обґрунтовано специфіку становлення складових міжнародних стандартів у сфері вищої освіти – у сфері визнання кваліфікацій, що призвело до схвалення в 2019 році Глобальної конвенції з визнання кваліфікацій вищої освіти; аргументовано особливу роль двосторонніх міждержавних та міжвідомчих угод України у сфері вищої освіти, які охоплюють питання академічних обмінів, умов навчання громадян іншої сторони, обміну інформацією у сфері управління вищою освітою та її діяльності, реалізації міжуніверситетської співпраці, визначено спільні та відмінні риси таких угод, основні перспективи удосконалення їх системи; виявлено характерні риси міжуніверситетських двосторонніх угод як засобу реалізації та розвитку міжнародних правових стандартів вищої освіти, що наразі активно використовується вітчизняними вищими навчальними закладами, як державними, так й приватними, визначено специфіку таких угод, що полягає у ретельній регламентації процесів отримання «подвійних дипломів» та проходження «подвійних програм», виявлено наявність типових зразків таких угод, що активно використовуються.

Зміст дисертації відповідає меті та завданням, які були сформульовані автором дослідження.

Основні питання пов'язані з генезисом феномену освіти висвітлено в першому розділі дисертаційного дослідження – «Феномен освіти та еволюція міжнародного права». Автором здійснено дослідження категорії «освіта» у

міжнародному праві з стародавніх часів до XIX ст. (стор. 33-55); питання вищої освіти у двосторонніх міжнародних угодах XIX ст. та першої половини XX ст. (стор. 56-70) та аспектів вищої освіти у багатосторонніх міждержавних угодах XIX та першої половини XX ст. (стор. 71-92).

У другому розділі – «Універсальні міжнародно-правові стандарти вищої освіти» автор розглядає вищу освіту в універсальному міжнародному правопорядку (стор. 93-124); вищу освіту крізь призму універсальних джерел прав людини (стор. 124-153) та становлення універсальних стандартів співпраці у сфері вищої освіти (стор. 153-175).

Третій розділ дисертації – «Європейські міжнародно-правові стандарти вищої освіти», присвячений особливостям вищої освіти в практиці Європейського суду з прав людини (стор. 176-203); стандартам вищої освіти в діяльності Організації безпеки та співробітництва в Європі (стор. 203-223) та вищій освіті в праві Європейського Союзу (стор. 223-245).

Україна та міжнародно-правова регламентація вищої освіти досліджені у четвертому розділі дисертації, зокрема проаналізовані: вища освіта та міждержавні двосторонні договори України (стор. 246-279); програмні міжнародні акти України з питань вищої освіти (стор. 279-292) та правове значення міжнародних угод закладів вищої освіти (стор. 292-305).

У п'ятому розділі дисертації автор приділив увагу реалізації в Україні міжнародних стандартів вищої освіти, встановивши особливості імплементації міжнародних стандартів вищої освіти у законодавство України (стор. 306-334) та реалізації міжнародних стандартів вищої освіти в Україні в умовах міждержавного конфлікту (стор. 334-347).

Варто позитивно оцінити ряд положень. Зокрема, автором, на підставі дослідження генезису освіти, цілком вірно звернена увага на особливу роль та соціальну функцію університетів та підкреслено, що «вже у XIV сторіччі визнавалася не лише публічна важливість університетської освіти, але й спеціальна публічна роль цих закладів, що не має рис владної,

але при цьому становить особливу соціальну функцію, яка, зокрема, потребує й на зовнішню реалізацію» (стор.45); вірно вказується, що середньовічні університети станом на XIV ст. ґрунтували власну діяльність насамперед на церковному і наднаціональному («апостольському») праві» (стор.45-46), а світська й папська влада, конкуруючи між собою за ступінь впливу на заклади вищої освіти, усвідомлювали взаємозалежність між собою у цьому важливому питанні (стор.46); справедливими є твердження, що основними питаннями наднаціонального забезпечення у часи Середньовіччя стали заснування чи визнання сформованих ініціативно університетів, встановлення гарантій їх автономій, забезпечення взаємного визнання результатів іспитів на звання магістра та доктора, вимоги наявності таких звань для кандидатур на релігійні посади (стор. 55).

Варто погодитися з дисертантом, який на підставі аналізу двосторонніх міждержавних угод XIX та першої половини XX ст. констатує, що «спеціальних актів, присвячених питанням освіти, у цей період між країнами укладалося небагато, а аспекти вищої освіти були в них, як правило, одним із предметів регулювання, що насамперед не носив ключової ролі. При цьому переважна більшість таких двосторонніх угод переслідувала очевидні політичні завдання сторін та фактично не мала пріоритетом задоволення потреб населення у вищій освіті» (стор. 68).

Цілком правильною є думка, що між Світовими війнами, міжнародна освіта сприймалася «як потенційний засіб вирішення соціальних чи політичних проблем» (стор. 84). Заслуговує увагу думка автора, висловлена на стор.91, що «багатосторонні міжнародні угоди XIX та першої половини XX сторіччя загалом не забезпечили формування цілісних міжнародно-правових інститутів у сфері вищої освіти. Згадки про вищу школу в актах Віденського конгресу 1815 р. стосувалися окремих практичних обставин, які держави-учасниці були змушені врегулювати».

Варто погодитися й з твердженням автора про те, що формування ООН

стало передумовою якісно нового рівня міжнародно-правового забезпечення права на освіту: Статут ООН закріпив координаційні повноваження у сфері освіти за ГА ООН та ЕСР ООН, ув'язав між собою категорії освіти та прав людини, визначив особливі обов'язки держав щодо освіти на несамоврядних територіях; вектор регулювання у сфері освіти розподілено між ООН та її спеціалізованою установою – ЮНЕСКО (стор. 123).

Слушною є точка зору дисертанта, що еволюція норм Загальної декларації з прав людини щодо освіти втілена в приписах Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, який став продовженням роботи ООН над загальним Біллем про права людини. Саме на Пакт таким чином покладалося основне навантаження у вимірі захисту права людини на освіту, зокрема й на вищу (стор. 135).

Переконливим є твердження, що початок формування міжнародних стандартів співпраці у сфері вищої освіти пов'язаний зі схваленням Угоди про ввезення освітніх, наукових та культурних матеріалів 1950 р. та Протоколу до неї 1976 р. Згодом організація співпраці між собою держав у сфері вищої освіти стала пріоритетним питанням роботи ЮНЕСКО, яка ініціювала підготовку та підписання багатосторонніх договорів з питань взаємного визнання документів та досвіду, здобутого в рамках вищої освіти (стор. 174).

Цілком правильною є думка автора, що основним вектором забезпечення освіти на міжнародному рівні Заключний акт НБСЄ 1975 року передбачав посилення академічної мобільності та водночас сприяння академічним обмінам; в рамках розширення відповідних фундаментальних зв'язків у сфері освіти Акт 1975 р. вказував на необхідність встановлення як безпосередніх домовленостей між університетами та іншими вищими навчальними закладами, так й на доцільність укладання міжурядових угод, відзначав корисність обмінів студентів, викладачів і науковців та потребу його заохочення (стор. 204).

Варто підтримати твердження, що Європейські стандарти вищої освіти зазнають вагомого розвитку через діяльність ОБСЄ, що реалізує власні завдання, як керуючись потребою забезпечення права на освіту, так й враховуючи значущість освіти для сталого співробітництва й безпеки; основна увага в стандартах ОБСЄ у сфері освіти приділена захисту права меншин на освіту, запровадженню в рамках освіти антидискримінаційних механізмів, ефективному навчанню правам людини, зокрема й в рамках формальної вищої освіти різних кваліфікацій (стор. 222).

Особливо цінними є розділ 4 дисертації «Україна та міжнародно-правова регламентація вищої освіти» та розділ 5 «Реалізація в Україні міжнародних стандартів вищої освіти».

Цілком слушною є думка автора, що основною проблемою двосторонніх міжурядових угод у сфері освіти за участю України стає формування їх нинішнього масиву не в рамках євроінтеграційних прагнень України, а через підтримання вітчизняним урядом зв'язків у освітній сфері, що склалися в радянський період, через надання Україною освітніх послуг окремим державам, які розвиваються, для підтримання гуманітарних зв'язків із сусідніми державами, з країнами взаємної сталої наявності закордонних українців та меншин України. Наразі практично відсутні двосторонні угоди України з питань освіти із більшістю розвинутих країн світу, які мають найпотужніший потенціал у сфері вищої освіти; крім того наявна загальна кількість та динаміка схвалення таких двосторонніх угод є незадовільними (стор. 278). Також заслуговує підтримки точка зору дисертанта, що на рівні міжуніверситетських угод рівень співпраці закладів вищої школи з установами розвинутих країн та частота укладання угод є більш збалансованими, ніж це впливає з міжурядових та міжвідомчих угод МОНУ з аспектів вищої освіти (стор. 294).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони сприяють подальшому розвитку теорії і практики міжнародного права.

Результати роботи можуть бути використані у науково-дослідній роботі – як підґрунтя для наступного доктринального аналізу міжнародного правового регулювання відносин у сфері освіти; у правотворчості – при розробці та оцінці проєктів законів й підзаконних актів з питань вищої освіти України; у правозастосовній діяльності органами виконавчої влади та адміністрацією закладів вищої освіти для забезпечення вірного врахування у власній діяльності міжнародних стандартів вищої освіти; у навчальному процесі – при розробці навчального й методичного забезпечення, викладання таких курсів, як «Міжнародне право», «Міжнародне освітнє право», «Міжнародні стандарти прав людини» тощо.

Вивчення автореферату дисертації дає можливість зробити висновок, що зміст дисертації знайшов належне відображення у тексті автореферату дисертації; зміст автореферату не виходить за межі мети, завдань та змісту дисертаційного дослідження.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Наукові положення та висновки знайшли своє відображення в одноосібній монографії «Міжнародно-правові стандарти у сфері вищої освіти», в главах колективних монографій «State and law in the context of globalization: realities and prospects» та «New tasks and directions for the development of juridical science in XXI century», а також у 31 науковій статті, з яких 26 статей опубліковані у фахових виданнях України, ще 5 статей – у зарубіжних наукових виданнях, у 18 тезах доповідей на наукових конференціях.

Відмічаючи позитивні якості дисертації, слід вказати на деякі **дискусійні положення**, які потребують додаткового роз'яснення.

1. У дисертаційному дослідженні поняття «міжнародно-правових стандартів у сфері вищої освіти» є центральним. І автор справедливо підкреслює на стор. 26-27, що міжнародно-правові стандарти у сфері вищої освіти становлять систему міжнародно-правових принципів та

норм, які визначають механізми забезпечення та захисту права на вищу освіту, містять вимоги до розбудови національних систем вищої освіти та до діяльності установ вищої освіти, встановлюють форми взаємодії міжнародних організацій та держав з питань освіти, забезпечують можливість міжнародної співпраці закладів вищої освіти.

Разом з тим, видається, значною мірою би збагатило дисертацію проведення класифікації згаданих стандартів (за джерелами, юридичною природою, територією поширення, сферою застосування тощо).

2. Чи можуть міжнародно-правові стандарти встановлювати однаковий рівень гарантування права на вищу освіту у всіх державах, беручи до уваги, наприклад, культурно-релігійні особливості окремих держав та регіонів? Також виникає питання щодо співвідношення міжнародних універсальних та регіональних стандартів у сфері вищої освіти та механізмів їх забезпечення. Які з них є більш ефективними?

3. На стор. 80 дисертаційного дослідження автор зазначає, що «Статут Ліги Націй, схвалений під час Версальської конференції 28 квітня 1919 р., загалом не містив ніяких норм стосовно освіти та не закріплював відповідних повноважень Ліги, віддаючи пріоритети політичним, економічним та правовим питанням», і це, серед іншого, стало «одним із ключових недоліків міжнародно-правової системи Ліги Націй». Виникає питання: якщо би у Статуті Ліги Націй були передбачені норми щодо освіти та був би створений інституційний механізм їх реалізації, яким чином це би могло вплинути на подальшу долю Ліги Націй та міжнародний правопорядок першої половини XX століття?

4. Потребує конкретизація тези автора про «імперативність приписів» Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року (стор. 135), зокрема в контексті того, що відповідно до ст. 2 згаданого Пакту кожна держава-учасниця Пакту зобов'язується тільки «вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб

забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів».

5. Дисертант на підставі вивчення практики ЄСПЛ підкреслює, що у рішеннях ЄСПЛ у справах за індивідуальними заявами проти України (таких заяв небагато), в жодній питання освіти не були основним предметом скарги та не стали підставою винесення рішення проти України (стор.184); справ проти України, в яких основним порушенням заявник вбачав саме обмеження права на освіту, на сьогодні в базі рішень ЄСПЛ не виявлено (стор.185). Виникає питання: чому на думку дисертанта в Україні механізми ЄСПЛ не користується популярністю для захисту права на вищу освіту?

6. Поза увагою дисертанта залишилася роль Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у впровадженні міжнародних стандартів у сфері вищої освіти в Україні. Разом з тим слід підкреслити, що активізація діяльності (в т.ч. міжнародної співпраці) Наагентства відбулася тільки у 2020 році, відтак це не може сприйматися у якості недоліка дисертаційного дослідження, а виключно може бути підставою для врахування у подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Висловлені вище зауваження запрошують автора до наукової дискусії й не змінюють загальну дуже високу позитивну оцінку дисертації та висновок про її наукову та практичну цінність. Автореферат дисертації відповідає її змісту. Висновки, отримані у результаті дослідження, є науково обґрунтованими та розвивають окремі положення науки міжнародного права. У публікаціях автора, перелік яких міститься в авторефераті, відображені основні положення роботи.

Враховуючи наведене вище, вважаю, що дисертаційне дослідження «Міжнародно-правові стандарти у сфері вищої освіти» виконане на високому теоретичному і методологічному рівні, містить наукові положення та науково обґрунтовані результати у сфері міжнародного права, що розв'язують важливу наукову та науково-прикладну проблему, що

полягає в науковому визначенні змісту та засад розвитку міжнародних правових стандартів вищої освіти та в розробці на відповідному підґрунті доктринальних рекомендацій щодо вдосконалення як окремих норм міжнародного права, так й вітчизняного законодавства щодо вищої освіти. Дисертаційне дослідження відповідає п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, а її автор – Громовенко Костянтин Вікторович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

В. Гутник

Підпис професора В. Гутника підтверджую
Вчений секретар

доц. Грабовецька О.С